

ռայանների բողոքներին վերջ տալու և ռայանների ամբողջ գասին շնորհ և արդարություն ցույց տալու նպատակով, շարիաթական չեղիների գանձման գործում շարիաթի հիման վրա տրված ֆեթվայով որոշվեց. ռայանների ապրած բոլոր գավառների (կաղա) և գյուղերի հնուց ի վեր գոյություն ունեցող միավորները առանձնացնել և ռայանների ծերերի գլխավորի (կոջա բաշի) և փոխանորդների (վեթիլ) միջոցով գանձել այդ գավառների և գյուղերի յուրաքանչյուր անհատի և ընդհանուրի համար բաժին ընկած գումարը և ամբողջովին ուղարկել գանձարանին:

Հատուկ հրամանով բոլորին ծանուցվեց, որ անցյալ 1254 (1838) թվականի մուհարրեմ ամսից սկսած հարկերի գանձումը հանձնվել է հարկահավաքներին:

(Հատ. VI, էջ 69—70)

Ձեռքեջների ՄԱՍԻՆ

Կալսերական կալվածքներից Ձիֆթիների ազարակը [Ձիֆթիթե] այդ ժամանակ բնակեցված էր աղքատ և կարիքավոր 40 տուն չերքեղներով: Գթալով նրանց վիճակին, այդ ազարակը վարելու և ցանելու համար, կալսերական հրամանով նրանց նվիրվեց 50 հազար ակչե: Կալսերական գանձարանին և աղքատներին բեռ շինելու համար, փաղիշահական հրամանով այդ գումարը պիտի վճարեին Կարահիսարի և էսթեշեհիթի մյութասարրիֆները՝ իրենց անձնական եկամուտներից:

Լրացում. Այդ ժամանակվանից էլ սկսվում է կովկասյան ժողովուրդների գաղթելու պարտավորությունը:

(Հատ. VI, էջ 89)

«ԹԱՐԻԿ-Ի ԼՈՒԹՃԻՅ»

ՀԱՏՈՐ ՅՈԹԵՐՈՐԿ

ՀԱՅՈՅ ՊԱՏՐԻԱՐՔԻ ՓՈՓՈԽՈՒՄԸ

Հնուց ի վեր հայ ազգի ազգային գործերը և ցեղի ծախսերը կատարվում էին պատրիարքարանի և ազգի մի շարք ղեկավարների միջոցով: Մախսերը վարելու համար, ազգի խնդրանքով, սկըզբում իրավունք էր տրվել ընտրել 24 մարդ: Վերջիններս, դուրս գալով իրենց իրավասության սահմանից, միջամտել էին կրոնի հարցերին, ընդհուպ մինչև պատրիարքի պաշտոնին վերաբերող հարցերը: Նրանցից ոմանց դրդմամբ մի շարք օտար մարդիկ, գալով Բարձրագույն Դուռը, անկիրթ վարք ցուցաբերեցին: Սրանց

գանգատները մանրամասն քննելու և արդարութիւնը ի հայտ բերելու համար, սադրազամի ներկայութեամբ արդարադատութեան և հանրագոտ գործերի մեջլիսներում երկու կողմից էլ հարցաքննվեցին որոշ մարդիկ: Անթուլլատրելի գործերով զբաղվողներին 8—10 անձ դատապարտվեց արսուրի և պատժվեց: Հաշվի առնելով, որ պատրիարք Ստեփանը ծերութեան պատճառով չի կարող ըստ արժանվուն վարել գործերը, որպէս հալոց պատրիարք հաստատվեց ժողովրդի ընտրած Աստվածատուր վարդապետը:

(Հատ. VII, էջ 18—19)

1258 (1842) քվականի դեպֆերից

Ջեֆել—ԴՐՅՈՒԶԿ

Տեղեկութիւն ստացվեց, որ Բերիլեթ-ու-Շամում⁴⁵ Ջեբել-Դրլուզում տեղի են ունեցել խառնակութիւններ և ապստամբութիւններ: Նկատի առնելով այդ վայրերի կարեւորութիւնը, տեղի ունեցած անկարգութիւնները խելացի և նսլատակահարմար կերպով վերացնելու և երկրամասի ապահովութիւնը վերահաստատելու համար Բերիլեթ-ու-Շամ ուղարկվեց սերասբեր Մուստաֆա Նուրի փաշան՝ որոշ քանակութեամբ զինվորներով:

Մուստաֆա փաշան իր այդ անկախ պաշտոնը արժանվույն կատարելու և դրլուզների ու մարոնիների միջև առաջացած հակառակութիւնները և անհամաձայնութիւնը վերացնելու համար իրագործեց մի շարք անհրաժեշտ միջոցառում. նկատի ունենալով Ջեբելի իշխող Բեշիր-ալ-Քասըմի կառավարելու անընդունակութիւնը, խռովութեան ժամանակ իր պարտականութիւնները իրագործելու անկարողութիւնը, նրան ուղարկեց Ստամբուլ և ժողովրդի պահանջով նրա զինվորականներից մի րիվա Օմեր փաշային նշանակեց Ջեբելի իշխող: Այս ձևով երկրում վերահաստատվեց ապահովութիւնը, որի մասին Մուստաֆա փաշան տեղեկացրեց Բարձրագույն Դռանը:

(Հատ. VII, էջ 34)

ՏԱՍԱՆՈՐԴԻ ՀԱՐԿԱՀԱՎԱՔՆԵՐԻ (ՄՈՒՀԱՍՍԸԼ) ՎԵՐԱՑՈՒՄԸ

Նախորդ հատորում հիշվեց, որ Թանզիմաթի հայտարարումից հետո լուրաքանչիւր կաղայում և սանջարում Ստամբուլից հարկահավաքներ էին նշանակվել: Չնայած կարգադրված էր, որ աշարի

անվան տակ երկրի ոչ մի մասում չարիաթական տասանորդի (աշար) մեկ տասներորդից ավելի ոչինչ չառնել, սակայն տասանորդի հավաքման գործում թույլ են տրված բազմաթիվ ապօրինություններ և անկարգություններ:

Այսպես, սկզբում հարկահավաքների միջոցով ստացված եկամուտը նախորդ տարիների համեմատությամբ շատ պակաս է եղել: Գրա պատճառը այն է եղել, որ շատ տեղերում գործը առանց զխացավանքի իր բնական ընթացքին է թողնվել և ավանդաբար զանձված աշարի եկամուտը շատ պակաս է եղել: Որոշ վայրերում էլ, պետության գովասանքին արժանանալու ցանկություն ունեցողները, հարկահավաքները, իրենց տրված հրահանգները ի շարը գործադրելով, խաբել են որոշ միամիտ մարդկանց, հավաքել են ավելի տասանորդ: Փննությամբ պարզվեց, որ այդ տեղերում բռնություններով արձանագրված հարկերը մի քանի անգամ ավելի են եղել թանդիմաթի հայտարարումից առաջ զանձված գումարից... Այդպես է եղել Այդընի շրջանում, ուր հարկերը շատ ծանր են եղել, մի գլուխ ավանակ ունեցող գյուղացին տարեկան 400—500 դուրուշ հարկ է վճարել...:

Ռիզա փաշան իր շրջանում հարկահավաքների փոխարեն նշանակել է զինվորական էմիրներ: Եղել են դեպքեր, երբ առաջվա նման իլթիզամի կարգով և աճուրդով տասանորդի զանձումը տրվել է տեղացի երևելիներին և ազդեցիկ մարդկանց, որոնք 1256—1257 թթ. հաշվով միանվազ տասանորդ են զանձել... Վերոհիշյալ և նման բազմաթիվ ակնհայտ ապօրինությունները, թանաքը դեռ չշորացած թանդիմաթի կայսերական հրովարտակով ամբողջ աշխարհին հայտնի իլթիզամի սխտեմը իսպառ վերացնելու մասին պետության ընդունած կարգին լրիվ հակառակ դուրս եկան:

Նոր նշանակված միևնույնները, իրենց ուշադրությունը կենտրոնացնելով ֆինանսական վարչության գործերի վրա, բոլորովին անուշադրություն մատնեցին քաղաքական ասպարեղը: Այդ պատճառով, ինչպես հետո կպարզվի, կարճ ժամանակում ավսպիսի փոփոխություններ առաջ եկան, որոնք ստիպեցին նորից սկսել թանդիմաթի բարենորոգումները...:

(Հատ. VII, էջ 34—36)

ԸՆԿԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ (ԿՈՄՊԱՆԻԱ) ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒՄԸ

Երևելի սարաֆները կադմակերպեցին «Անատոլիայի և Ռումելիի կոմպանիա» անունով երկու ապահովագրական ընկերու-

թյուն։ Այս ընկերությունների կողմից օսմանյան երկրի եկամուտ-
ները ստացվում էին կանխիկ կամ փոխանակազրույ և ժամանակը
լրանալուց հետո Ստամբուլի ընկերությունների միջոցով հանձնվում
էին կայսերական գանձարանին կամ գանձարանի հանձնարարած
վայրերին։ Այս կարգը հաստատված էր այն նպատակով, որ հեշ-
տացվի գանձարանի գործունեությունը։
Մենաշնորհի կարգով ընկերության սարրաֆները ֆեսերին
թուղրայի նշան էին կրում։ Բաշ-սարրաֆ (սարրաֆների գլխավոր)
Ուզուն Արթինի տղային ևս մի նշան էր տրվել։
Այս կարգը շարունակվեց բավական երկար, բայց հետո Պե-
րացվեց, իսկ գանձարանի սարրաֆների ֆունկցիաները կամաց-
կամաց դուրս գալով նրանց ձեռքից, ընկան օտար բանկիրների
ճանկը։

(Հատ. VII, էջ 38—39)

1259 (1843) թվականի դեպֆերից
ԵՐԿՐԱԳՈՐԾԱԿԱՆ ՄԵՋԼԻՍԻ ԿԱԶՄՈՒԹՅՈՒՆԸ

Օսմանյան երկրում հողագործությունը ընդարձակելու և զար-
գացնելու անհրաժեշտ միջոցները ապահովելու համար, ֆինանս-
ների միևիստրության տրամադրության ներքո կազմվեց «Նրկրա-
գործական մեջլիս» անունով նոր մեջլիս։

(Հատ. VII, էջ 66)

ԲԱՐՁՐԱԳՈՒԾՆ ԴՌԱՆ ՇԵՆՔԻ ԿԱՌՈՅՈՒՄԸ

Ինչպես հիշված է անցյալ տարիների պատմության մեջ,
Բարձրագույն Դռան շենքը այրվել էր և Դուռը ժամանակավորապես
փոխադրվել էր մասնավոր շենքեր։ Քանի որ շատ անպատշաճ էր
այդ շենքերը անվանել Բարձրագույն Դուռ, անցյալ տարի, հենց
Բարձրագույն Դռան հողամասում, ավելի ընդարձակ տերիտորիայի
վրա կառուցվեց քարուկրից նոր շենք։ 1259 թվականի ոսմազան
ամսին ավարտվեց շենքի կառուցումը և կահավորումը...
Բարձրագույն Դռան շենքը կառուցող Իստեֆան քալֆային⁴⁰
շնորհվեց պատվի նշան։

(Հատ. VII, էջ 69—70)

ՋԻՆՎՈՐԱԿԱՆ ԳՈՐԾԻ ԿԱՐԳԱՎՈՐՄԱՆ ՍԿԻՋՐԸ

Մինչև 1259 (1843) թվականը զինվորական ծառայության համար որոշակի ժամանակ չէր սահմանված. զորակոչիկները ըստ վիճակի չէին հավաքագրվում. երկրի բոլոր կողմերում, քաղաքացիական պաշտոնյաների և սպաների միջոցով, զինվորական ծառայության ենթակա, ոչ ոք չունեցող աղքատ և անօգնական երիտասարդներին, ինչպես ավաղակաների, զոռով բռնում և տանում էին զորանոցները:

Զինվորական ծառայության նոր նախագծով զինվորների ծառայության ժամկետը սահմանվում է հինգ տարի, զինվորների հավաքագրումը կատարվում է ըստ վիճակների:

Զինվորական ծառայության կոչվածները քանի դեռ ողջ էին, ծառայությունից չէին ազատվում. խաղաղ ժամանակ, ով միջոց ուներ, հրամանով կարող էր դնալ ընտանիքը տեսնելու:

Այս վիճակը շարունակվեց 1242 թվականից մինչև 1259 թվականը, ուղիղ 17 տարի:

Թեև ամենուրեք կազմակերպվեցին պահեստի դասի զինվորներ և տրվեցին կանոնավոր բանակին, սակայն սրանք բացառիկ պայմաններում ծառայության էին կանչվում և օրենքով, տարեկան մի քանի անգամ իրենց ապրած վայրերում զբաղվում էին զինավարժությունը: Կանոնավոր զինվորական ծառայության համեմատությամբ պահեստայինների ծառայությունը թեթև էր...

(Հատ. VII, էջ 74—75)

ՆՈՐ ԶՈՐԱՀԱՎԱՔԻ ՀԱՅՏԱՐԱՐՈՒՄԸ

Քանի որ եկել էր զինվորական ծառայությունը կարգավորելու ժամանակը, Բաբ-ը սերասքերում⁴⁷ հրավիրված մելիխի խորհրդակցության առթիվ տրված հրամանագրով, այս տարվա մարտ ամսվա սկզբից զորակոչված զինվորների ծառայության ժամկետը սահմանվում է հինգ տարի: Ծառայության ժամկետը լրանալուց հետո զինվորները ազատ էին արձակվում և փոխարինվում նորերով: Ազատ արձակվելուց հետո, որպեսզի զինվորական ծառայությունը չմոռանան, հերթով, տարեկան մեկ ամիս ծառայում էին իբրև պահեստի [ռեզիթ] զինվոր:

Նկատի ունենալով զինվորական ծառայության կարևորությունը, սպաները քաղաքական գործերով չպետք է զբաղվեին: Կանոնավոր զորքերը բաժանվում էին հետևյալ բանակներին.

1. Հատուկ (հաստ) անձնապահ բանակ⁴⁸
2. Ստամբուլի բանակ
3. Ռումելիի բանակ
4. Անատոլիայի բանակ
5. Արարիայի բանակ:

Այս բանակների համար նշանակվեցին ղինվորական բարձրաստիճան հրամանատարներ և բաղմաթիվ քաղաքացիական և ղինվորական անձանց ներկայությամբ մեծ հանդիսավորությամբ կարգացվեց փաղիշահական բարձր հրամանր, որից հետո զոհեր [մատաղ] մատուցվեցին. աղոթքից հետո տրվեց թնդանոթի հաղադ համազարկ և տեղի ունեցավ ղինվորական պաշտոնական շքերթ:

Ակզբում բանակային կազմը սահմանափակվում էր երեք բանակով:

Այնուհետև հրաման արձակվեց նույն ձևով բանակ կազմակերպել նաև Բերիլեթ ուլ-Շամում և էրդրումում:

(Հատ. VII, էջ 77—80)

ՀԱՅՈՑ ՊԱՏՐԻԱՐՔԻ ՀՐԱԺԱՐԱԿԱՆԸ

Քանի որ Հայոց պատրիարք Աստվածատուրը ծերացել էր, ֆիզիկապես անկարող էր վարել ժողովրդի գործերը, նրա ներկայացրած հրաժարականի հիման վրա նոր պատրիարք նշանակվեց Իդմիրի առաջնորդ Մատթեոս վարդապետը:

(Հատ. VII, էջ 80)

«ԹԱՐԻԽ-Ի ԼՈՒԹՅԻ»

ՀԱՏՈՐ ՈՒԹԵՐՈՐԳ

Ինչպես վերևում նշվեց, Լութֆին կարողացել է տպագրել տալ իր աշխատության յոթ հատորները միայն, իսկ ծրդ հատորի նյութերը ձեռագիր վիճակում ներկայացրել է սուլթանին:

Լութֆիի պատմության ծրդ հատորը լրացրել և հրատարակել է Թուրք հայտնի գրող և պատմագիր Աբդուրահման Շերեֆը, որը Լութֆիից հետո փաստորեն եղել է ասմանյան պետության վերջին տարեգիրը:

Աբդուրահման Շերեֆը Լութֆիի պատմության ծրդ հատորի առաջաբանում այդ մասին գրում է.

«Լութֆի էֆենդին իր տարեգրությունը չի վերջացրել 1260 (1844) թվականին և իր գրի առածները (7-րդ հատորից հետո) հայտնի չէ ինչ պատճառով չեն տպագրել: Այդ թվականին հաջորդած տարիներին վերաբերող նյութերը ներկայացրել է սուլթանին... Հետագայում ինձ հաջողվեց Յուլդզի պալատի⁴⁹ գրադարանում փնտրել և գտնել Լութֆիի շարադրած նյութերը մինչև 1284 (1867) թվականում փնտրել և գտնել Լութֆիի շարադրած նյութերը մինչև 1284 (1867) թվականում: